

Taberî Tefsiri'nde “Ehl-i Te’vîl” ve “Müfessir” Terimlerinin Kullanımı

The Use of the Terms “Ahl al-Ta’wîl” and “Mufassir” in al-Tabari’s Tafsir

Esat Sabırlı

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assist. Prof., Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir
Konya / Türkiye
esabirli@selcuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-7908-9527>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 30.09.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 22.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2023

DOI: 10.33420/marife.1369133

Cite as / Atf: Sabırlı, Esat. “Taberî Tefsiri'nde “Ehl-i Te’vîl” ve “Müfessir” Terimlerinin Kullanımı”. *Marife* 23/2 (2023) 533-552. <https://doi.org/10.33420/marife.1369133>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: “This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.” / “Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.”

Taberî Tefsiri'nde "Ehl-i Te'vîl" ve "Müfessir" Terimlerinin Kullanımı

Özet

Bilindiği gibi terimler, ait oldukları ilmî disiplinin uzmanları tarafından üzerinde uzlaşmaya (istilâh) varılan anlam öbeklerini kısa ve öz bir şekilde ifade etmeye yarayan en önemli dilsel öğelerden birisidir. Bu açıdan terimler, bağlı buldukları disiplinin anlam dünyasına açılan kapı mesabesinde. Dolayısıyla girdikleri ilmî disiplin içerisinde uzun zamanlar boyunca kullanıldıktan sonra anlamları istikrar kazanan terimlerin bu dolaşım sürecinde ne tür değişim ve dönüşümlere uğradığını tespit etmek son derece önemlidir. İşret edilen tespitin yapılabilmesi için ilgili disiplinin tarihinde yer edinmiş ve iz bırakmış erken dönem kaynaklarına müracaat etmek gerekir. Taberî'nin (ö. 310/923) Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân adlı eseri, tam da bu nitelikte bir tefsirdir. Müfessirlerin imâmı olarak kabul edilen Taberî'nin Câmî'u'l-beyân adlı eseri, Hz. Peygamber'den (sav) aktarılan rivayetler başta olmak üzere ilk üç nesilden gelen tefsir merviyâtının çok büyük bir kısmını sonraki kuşaklara ulaştırmış olması bakımından tefsir tarihinde müstesna bir konuma sahiptir. Bu yönüyle tam bir tefsir rivayetleri arşivi niteliği taşıyan Câmî'u'l-beyân, rivayetlere tematik bütünlük içerisinde yer vermesi, rivayetler arasında tercihte bulunması, aktardığı kimi rivayetleri belli gerekçelere dayanarak kritize etmesi ve yaygın kabulün aksine dirayete geniş ölçüde yer vermesi gibi özelliklerinden dolayı tefsir ilminin sistemleşme dönemindeki en güçlü temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Câmî'u'l-beyân, bu niteliklerinin yanı sıra tefsir ilminin teşekkül dönemi ile sistemleşme döneminin ilk evrelerinde, tefsir terimlerinin hangi anlamlara karşılık gelecek şekilde kullanıldığını gösteren çok çeşitli örnekler barındırması yönüyle hayli zengin bir içeriğe sahiptir. Bu açıdan Câmî'u'l-Beyân, herhangi bir tefsir teriminin anlam serüvenindeki uğrakları takip etme imkânı sunan ideal bir başvuru kaynağı niteliği taşır. Câmî'u'l-beyân'ın dile getirilen niteliklerini göz önünde bulundurarak kaleme alınan bu makale "ehl-i te'vîl" ve "müfessir" terimlerinin söz konusu tefsirdeki kullanım biçimlerini konu edinmekte ve özellikle, iki terim arasında bir fark bulunup bulunmadığı hususunu merkeze almaktadır. Bu çerçevede öncelikle; "ehl-i te'vîl" teriminde yer alan "te'vîl" kelimesi ile "müfessir" teriminin müştak minhi olan "tefsîr" sözcüğünün Taberî tarafından hangi anlamlarda kullanıldığına kısaca değinilmiştir. Ayrıca Taberî'nin bu iki terim arasında anlamsal bir fark gözetip gözetmediğine yer verilmiştir. Literatürde tefsir ve te'vîl terimlerinin gerek naslardaki gerekse İslâm ilim ve düşünce geleneklerindeki anlam ve kullanımlarıyla ilgili yetirince çalışma bulunduğundan konunun detayları ilgili çalışmalara havale edilmiştir. Daha sonra araştırmamızın esas konusunu teşkil eden ehl-i te'vîl ve müfessir terimlerinin Câmî'u'l-beyân'daki kullanımları çok sayıda örnek ışığında incelenmiş ve bu kapsamda şu soruların cevapları aranmıştır: Taberî, ilk bakışta benzer anlamlar çağrıştıran ehl-i te'vîl ve müfessir terimleri arasında belirgin bir fark gözetmiş midir? Şayet gözetmişse bu farklılık Taberî'nin tefsiri bakımından yöntemsel bir mahiyet arz etmekte midir? Taberî'nin aynı âlimi bazen ehl-i te'vîl bazen de müfessir olarak nitelendirdiği olmuş mudur? Taberî'nin söz konusu iki terimle kastettiği âlimlerin hangi kuşakta yaşamış olduklarının, onun bu iki terim arasında yaptığı tercihte bir etkisi olmuş mudur? Yoksa Taberî, bütün bu soruları boşa çıkaracak şekilde ehl-i te'vîl ve müfessir terimleri arasında herhangi bir fark gözetmemekte ve bu terimleri birbirinin müradifi olarak mı kullanmaktadır? Çalışmada, zikri geçen soruların cevapları tespit edilmiş ve bu tespitlerden hareketle ehl-i te'vîl ve müfessir terimlerinin Câmî'u'l-beyân'daki anlam alanları, büyük ölçüde ortaya konmuştur. Ayrıca ehl-i te'vîl ve müfessir terimleri dışında Taberî'nin ehl-i tefsîr ve tercümânü'l-Kur'ân terimleriyle ilgili kullanımlarına da kısaca temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Taberî, Câmî'u'l-Beyân, Ehl-i te'vîl, Müfessir.

The Use of the Terms "Ahl al-Ta'wîl" and "Mufasssir" in al-Tabarî's Tafsîr

Summary

As it is known, terms are one of the most important linguistic elements that serve to express the meaning phrases agreed upon by the experts of a discipline they belong to in a concise and brief manner. In this respect, terms are the gateways to the world of meaning of the discipline to which they belong. It is extremely important to determine what kind of changes and transformations the terms, whose meanings have stabilised after being used for a long time within the discipline they circulate in, have undergone during this circulation process. To make the aforementioned determination, it is necessary to refer to the early sources that have taken place in the history of the relevant discipline and left their mark. al-Tabarî's (d. 310/923) *Jāmi' al-Bayān 'an ta'wîl 'āy al-Qur'ān* is an example of precisely this nature. Considered as the Imam of the exegetes and the father of the science of tafsîr, al-Tabarî's *Jāmi' al-Bayān* has an exceptional position in the history of tafsîr in terms of having transmitted a large part of the tafsîr narrations from the first three generations, especially the narrations transmitted from the Prophet (pbuh), to the next generations. In this respect, *Jāmi' al-Bayān*, which is a complete archive of tafsîr narrations, has been accepted as the strongest representative of the science of tafsîr in the systematisation period due to its features such as giving place to the narrations in thematic integrity, making preferences among the narrations, criticising some of the narrations based on certain reasons, and giving a large place to *dirāyah* contrary to the widespread acceptance. In addition to these qualities, *Jāmi' al-Bayān* has a very rich content in terms of containing a wide variety of examples showing the meanings of the terms used in tafsîr in the formation period of the science of tafsîr and the early stages of the systematisation period. From this point of view *Jāmi' al-Bayān* is an ideal reference source that offers the opportunity to follow the journey of the meaning of any tafsîr term. This article, which has been written by taking into consideration the mentioned qualities of *Jāmi' al-Bayān*, focuses on the usage of the terms "ahl al-ta'wîl" and "mufasssir" in this tafsîr and especially focuses on whether there is a difference between the two terms. In this framework, first, the meanings of the word "tafsîr", which is the basis of the term "mufasssir" and the word "tafsîl" in the term "ahl al-ta'wîl" are briefly mentioned by al-Tabarî as well as whether al-Tabarî observes a semantic difference between these two terms or not has been mentioned. Since there are enough studies in the literature on the meanings and uses of the terms tafsîr and ta'wîl in both the texts and the traditions of Islamic science and thought, the details of the subject have been referred to the relevant studies. Then, the usage of the terms ahl al-ta'wîl and mufasssir, which constitute the main subject of this study, in *Jāmi' al-Bayān* was analysed in the light of many examples and the answers to the following questions were sought in this context: Does al-Tabarî make a distinct difference between the terms *Ahl al-ta'wîl* and *al-mufasssir*, which have similar meanings at first glance? If he did, does this difference have a methodological nature in terms of Tabarî's exegesis? Did al-Tabarî sometimes describe the same scholar as *Ahl al-ta'wîl* and sometimes as a *mufasssir*? Did the generation of the scholars whom al-Tabarî meant by these two terms have any effect on his preference between them? Or does al-Tabarî make no distinction between the terms *ahl al-ta'wîl* and *mufasssir* and use these terms as the equivalent of each other in a way that invalidates all these questions? In this study, the answers to the aforementioned questions have been determined and based on these determinations, the meanings of the terms *ahl al-ta'wîl* and *mufasssir* in *Jāmi' al-Bayān* have been revealed to a great extent. In addition to the terms of *Ahl al-ta'wîl* and *mufasssir*, al-Tabarî's uses of the terms *Ahl al-tesfîr* and *tarjumān al-Qur'ān* have also been briefly touched upon.

Keywords: Tafsîr, al-Tabarî, *Jāmi' al-Bayān*, *Ahl al-ta'wîl*, *Mufasssir*.

Giriş

Taberî *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân yorumlarını veya tefsir rivayetlerini aktardığı âlimleri çoğunlukla "ehl-i te'vîl" diye nitelendirmekte ve tespit edebildiğimiz kadarıyla bu nitelemeye eserinde yaklaşık 4013 kez yer vermektedir.¹ Bunun yanı sıra söz konusu âlimleri 39 yerde "müteevîl";² 27

¹ Birkaç örnek için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an*

→

yerde “müfessir”;³ 9 yerde “ehl-i tefsîr”;⁴ 2 yerde “terâcimetü'l-Kur'ân”⁵ diye adlandırmakta, 37 yerde ise “mütekaddimûn”⁶ ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca “mütekaddimûn” kelimesinin bu kullanımları arasında “mütekaddimû ehlî'l-‘ilm”⁷ “mütekaddimû'l-‘ilm”,⁸ “mütekaddimû ehlî't-te'vîl”⁹ gibi farklı türevlere de yer vermektedir. Taberî'nin, Kur'ân tefsiriyle ilgili görüşlerine değindiği âlimleri çeşitli kelimelerle nitelendirmiş olması dikkatli bir Taberî okuyucusunun zihnine “Acaba Taberî bu kullanımlar arasında herhangi bir fark gözetmiş midir?” şeklinde bir soru getirmektedir. Ana konusunu anılan sorunun oluşturduğu bu çalışmada Taberî'nin “ehl-i te'vîl” ve “müfessir” terimleriyle ilgili kullanımlarına yoğunlaşılacaktır. Bunun bir sebebi “ehl-i te'vîl” ve “müfessir” terimlerinin tefsir ilminde daha yaygın ve yerleşik bir kullanıma sahip olmasıdır. Diğer bir sebebi ise Taberî'nin bu iki terim dışında kullandığı “müteevvil” kelimesinin bu çalışmada incelenecek olan “ehl-i te'vîl” terimiyle; “ehlü't-tefsîr” ifadesinin ise “müfessir” terimiyle örtüşmesidir. Bunların dışında yine Taberî'nin farklı türevleriyle birlikte kullandığı “mütekaddimûn” kelimesi tefsir ilmini aşan çok geniş bir alana işaret ettiğinden ayrı bir çalışmada derinlemesine ele almayı gerektirmekte, “terâcimetü'l-Kur'ân” ise tefsir disiplini içerisinde “ehl-i te'vîl” ve “müfessir” terimleri kadar öne çıkmamaktadır.

Literatürde Taberî'nin te'vîl ve tefsir terimleriyle ilgili kullanımlarını inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Muhammed ez-Zuhaylî *el-İmâmü't-Taberî* adlı kitabında,¹⁰ Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî *et-Te'vîl ve't-tefsîr fi'l-Kur'ân*'da,¹¹ M. Akif Koç *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri* isimli eserinde,¹² İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Tarihi*'nde¹³ ve *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*'nda,¹⁴ Atik Aydın *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumla Yöntemi* adlı kitabında,¹⁵ Fatih Bayar *Taberî'nin Tefsir*

→

te'vîli âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hecer, 2001), 1/126, 131, 148, 170, 242, 254, 258, 266, 272, 275, 290, 296, 2/12, 14, 20, 34, 68, 70, 88, 92,107, 3/5, 16, 23, 25, 33, 38, 44, 56.

² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/89, 150 231, 312, 322, 341, 456, 479, 567, 2/82, 94, 162, 182, 467, 3/199, 224, 251, 346, 375, 660, 759, 4/64, 76, 606, 621, 5/89, 130, 6/611, 199, 7/430, 680 8/603, 9/293, 513, 10/369, 12/530, 595, 147529, 15/448, 500.

³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/76, 84, 88, 89, 90, 144, 158, 166, 223, 224, 228, 230, 249, 288, 446, 519, 624, 4/672, 12/44, 310, 527, 581, 15/512, 18/265.

⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/91, 131, 175, 223, 526, 12/470, 15/178, 17/308, 23/442.

⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/172, 204.

⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/105, 460, 526, 2/377, 569, 587, 3/124, 5/120, 150, 259, 276, 280, 336, 606, 6/555, 597, 7/91, 277, 8/145, 484, 9/471, 472, 473, 566, 13/74, 144, 184, 584, 723, 743, 19/264, 20/35, 21/63, 22/208, 23/179, 23/410, 24/261.

⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/208.

⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/179.

⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/410.

¹⁰ Muhammed ez-Zuhaylî, *el-İmâmü't-Taberî şeyhu'l-müfessirîn ve 'umdetü'l-müerrihîn ve mukaddemü'l-fukahâi'l-muhaddisîn* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1999), 101.

¹¹ Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *et-Te'vîl ve't-tefsîr fi'l-Kur'ân* (Amman: Dâru'n-Nefâis, 1996), 190-195.

¹² M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hâtîm Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi* (Ankara: Kitâbiyât, 2003), 87.

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 215.

¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 14-15.

¹⁵ Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumla Yöntemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 72-76.

Metodolojisi adlı doktora tezinde,¹⁶ Hacı Önen *Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu* isimli kitabında,¹⁷ Mustafa Öztürk *Tefsir-Te'vil Karşıtlığının Tarihsel ve Epistemolojik Kökeni* adlı makalesinde,¹⁸ Nasr Hâmid Ebû Zeyd *Tarihte ve Günümüzde "Kur'an Te'vîli" Sorunsalı* adlı yazısında,¹⁹ Taberî'nin te'vîl ve tefsir terimleriyle ilgili görüşlerini incelemişlerdir. Ancak adı geçen çalışmalarda Taberî'nin bizim ele alacağımız "ehl-i te'vîl" ve "müfessir" terimlerini kullanımıyla ilgili geniş ölçekli bir inceleme yapılmamıştır.

Taberî'nin "ehl-i te'vîl" ve "müfessir" terimleriyle ilgili kullanımlarını ele almadan önce onun "te'vîl" ve "tefsir" terimleri arasında bir fark gözetip gözetmediği konusuna kısaca değinilecek ardından "ehl-i te'vîl" ve "müfessir" terimleri incelenecektir.

1. Taberî'nin Te'vîl ve Tefsir Terimlerini Kullanımı

Te'vîl ve tefsir terimleri Taberî'nin yaşadığı hicrî III. asrın sonlarına kadar aralarında belirgin bir fark gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılmıştır.²⁰ Taberî'nin de benzer bir tutum sergilediği ve bu terim çiftini birbirinin müradifi gibi kullandığı görülmektedir. Taberî'nin mukaddimesine şerh yazan Müsâid b. Süleymân et-Tayyâr, *te'vîl* terimini *tefsir* anlamında kullanma konusunda en meşhur kişinin Taberî olduğunu söylemiştir.²¹ Benzer bir noktaya işaret eden Zerkânî, erken dönem (mütekaddimîn) âlimlerinin terminolojisinde te'vîl ve tefsir terimlerinin eş anlamlı olarak kullanıldığını belirtmiş ve bu tespitini Taberî'nin ayetleri tefsir ederken sıkça dile getirdiği "الْقَوْلُ فِي تَأْوِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى "Allah Te'âlâ'nın şu sözünün te'vîli" ve "اِخْتَلَفَ أَهْلُ التَّأْوِيلِ "Ehl-i te'vîl ihtilaf etti" gibi kullanımlarıyla örneklemiştir.²²

Zerkânî'nin aktardığı bu örnekler dışında Taberî'nin söz konusu terimleri, aralarında belirgin bir fark gözetmeksizin kullandığını gösteren daha somut örnekler zikretmek mümkündür. Söz gelimi Taberî "döndü" anlamına gelen آل fiilinin tef'îl formundan türetildiğini belirttiği te'vîl sözcüğünün "tefsir", "dönüp varılacak yer ve sonuç" anlamlarına geldiğini söylemiştir.²³ Keza Taberî, Kur'an'ın isimlerinden birisi olan "furfân" sözcüğüyle ilgili olarak "Kur'an'ın furkân isminin *te'vîline* gelince *müfessirlerin* bu konudaki *tefsir[ler]i* farklı lafızlarla dile getirilmiş olsa da

¹⁶ Fatih Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 324-329.

¹⁷ Hacı Önen, *Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 51-54.

¹⁸ Mustafa Öztürk, "Tefsir-Te'vil Karşıtlığının Tarihsel ve Epistemolojik Kökeni", *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 78.

¹⁹ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'an Te'vîli' Sorunsalı", çev. Ömer Özsoy, *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 28.

²⁰ Öztürk, "Tefsir-Te'vil Karşıtlığının Kökeni", 78-79.

²¹ Müsâid b. Süleymân b. Nâsır et-Tayyâr, *Mefhûmü't-tefsir ve't-te'vîl ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir* (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 2001), 97; Ayrıca bk. Müsâid b. Süleymân b. Nâsır et-Tayyâr, *Şerhu mukaddimeti tefsiri't-Taberî* (Riyâd: Merkezi Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2019), 88.

²² Muhammed Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 266.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/222.

bu [tefsirler] anlam bakımından birbiriyle örtüşmektedir.”²⁴ demiştir. Ardından Taberî burada müfessirler diye adlandırdığı kimseler olan İkrime, Süddî, İbn Abbas ve Mücâhid’in furkân kelimesiyle ilgili görüşlerine dair rivayetleri aktarmış ve bu görüşleri kastederek “Furkân’ın anlamıyla ilgili bütün bu *tevillerin* ifade edilmiş biçimleri farklı olsa da anlam bakımından birbirine yakındır.”²⁵ demiştir. Böylelikle yukarıda tefsir diye adlandırdığı görüşleri burada açıkça te’vîl diye nitelendirmiştir. Yine Taberî وَأَنْظُرْنَا “Bize bak.”²⁶ ayetinin İkrime tarafından “Bizi dinle”, Mücâhid tarafından ise “Bize anlat” şeklinde açıklandığını; ancak ayetteki ifadenin Arap dilinde bu anlamlara gelmediğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

“Ancak Mücâhid ‘Bize anlat’ ifadesiyle ‘Bizi bekle de söylediklerini anlayalım’ şeklinde bir anlam kastetmiş olabilir. İkrime de ‘Bizi dinle’ ifadesiyle ‘Bizi bekle. Konuşalım da sen de bizi dinle’ demek istemiş olabilir. Her ne kadar ayetteki kelimenin *te’vîli* ve *tefsiri* böyle olmasa da bu durumda [onların açıklamaları en azından] anlaşılır hale gelmiş olur.”²⁷

Dikkat edilirse Taberî bu ifadesinde İkrime’nin ve Mücâhid’in görüşlerinin muhtemel maksatlarını *te’vîl* ve tefsir olarak nitelendirmiştir. Yine Taberî Mâide 5/5. ayette geçen وَمَنْ يَخْفُرْ بِالْإِيمَانِ “Kim imanı inkâr ederse...” ifadesini “Kim Allah’ı inkâr ederse...” şeklinde *te’vîl* edenlerin bu *tevillerinin* nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili kendisi bir soru sormuş ve bu soruya şöyle cevap vermiştir: “...Onlar iman kelimesini zahirine ve lafzın hakikat manasına göre *tefsir* etmek yerine, kendisi ile kast olunan manaya göre *tefsir* etmişlerdir.”²⁸ Taberî’nin bu cevabı, te’vîl diye nitelendirdiği bir yorumu tefsir diye de adlandırdığını göstermektedir.

Diğer yandan Taberî, tefsirinin mukaddimesinde Kur’ân’ın te’vîlini üçe ayırmış ve bunları; a) Bilgisine erişilmesi mümkün olmayan te’vîl b) Allah’ın, bilgisini sadece Hz. Peygamber’e (sav) özgü kıldığı te’vîl c) Kur’ân’ın indiği dili bilen kimselerin (ehlül-lisân) bildiği te’vîl şeklinde sıralamıştır. Ardından Taberî, sadece te’vîl kelimesini zikrederek yapmış olduğu bu taksimle ilgili açıklamasının bir bölümünde şöyle demiştir:

“Hal böyle olunca te’vîlinin bilgisine insanların ulaşması mümkün olan Kur’ân’ın te’vîlinde doğruya en çok isabet eden müfessirler, te’vîl ve tefsir ettiği konularda ortaya koydukları delilleri en açık olan müfessirlerdir. (...) Ancak te’vîl ve tefsir yapan kişinin te’vîlinin ve tefsirinin seleften sahabe ve imamların; haleften de tâbiîn ve ümmetin âlimlerinin görüşlerinin dışına çıkmaması gerekir.”²⁹

Görüldüğü üzere Taberî, üçe ayrıldığını söylediği Kur’ân’ın te’vîliyle ilgili müfessirlerin yorumlarını, yukarıda bir kısmını aktardığımız ifadelerinde hem tefsir hem de te’vîl olarak adlandırmıştır. Yine Taberî Âl-i İmrân sûresinin sonunda “Allah’a hamd olsun Âl-i İmrân sûresinin *tefsiri* sona erdi.” demiş, bir sonraki Nisâ sûresine “Kadınlardan söz edilen sûrenin *tefsiri*” diyerek başlamıştır. Bu ifadesiyle

²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/93-94.

²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/93-94.

²⁶ *Kur’ân Yolu*, (Erişim 8 Kasım 2023), en-Nisâ 4/46.

²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 7/109.

²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/151-152.

²⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/87-89.

tefsirini yapacağını söylemiş olduğu Nisâ sûresinin ilk ayetini açıklamaya başlar-ken ise te'vîl kelimesini kullanmış ve "Allah Teâlâ'nın şu sözünün *te'vîli*" demiştir.³⁰

Taberî'nin te'vîl ve tefsir terimleri arasında belirgin bir fark gözetmediğini ortaya koyan başka örnekler de zikretmek mümkündür.³¹ Ancak buraya kadar aktarılan örnekler Taberî'nin söz konusu terim çiftini birbirinin müradifi gibi kullandığını ortaya koymaya yettiğinden diğer örnekleri zikretmeye gerek görmüyoruz.

Taberî'nin te'vîl ve tefsir terimlerini kullanımıyla ilgili bu bahsi kapatmadan önce onun söz konusu terimler arasında fark gözetmediğini ileri süren bir görüşün varlığından da söz etmek gerekir. Bu yönde bir görüş dile getiren Muhammed ez-Zuhaylî, te'vîl ile tefsirin eş anlamlı olduğunu söyleyen bazı âlimlerin aksine Taberî'nin, te'vîli tefsirden sonraki bir aşama (derecetün ba'de't-tefsir) olarak gördüğünü ileri sürmüştür.³² Ne var ki Zuhaylî bu iddiasını temellendiren ve Taberî'nin kullanımlarına dayanan herhangi bir argüman ortaya koymamıştır. Ayrıca Zuhaylî'nin bu iddiası Atik Aydın tarafından ikna edici deliller eşliğinde kritize edilmiştir.³³

2. Taberî'nin Ehl-i Te'vîl ve Müfessir Terimlerini Kullanımı

Bu başlık altında öncelikle Taberî'nin tefsirinde daha az yer verdiği müfessir terimiyle ilgili kullanımları incelenecek ardından ehl-i te'vîl terimine geçilecektir.

2.1. Müfessir Terimi

Taberî müfessir kelimesini ilk kez tefsirinin mukaddimesinde açmış olduğu iki ayrı başlık altında kullanmıştır. Birinci başlık "Tefsir İlminin Öğrenilmesini Teşvik Etmekle İlgili Rivayet Edilen Haberler ve Sahâbeden Kur'ânı Tefsir Edenler"³⁴ şeklindedir. Bu başlıkta Taberî, sahâbeden İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88), tâbiînden de Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) Kur'ânı tefsir etmenin cevazına ve teşvik edilmesine işaret eden çeşitli rivayetlerini, örnekleme yoluyla aktarmıştır. Kur'ân üzerinde düşünülmesini, ondan öğüt ve ibret alınmasını emreden ayetlere atıfta bulunduktan sonra Taberî "...Bütün bunlar doğru olduğuna göre Allah'ın, te'vîlini kullarından gizlemediği ayetleri *müfessirlerin* tefsir etmelerine karşı çıkanların görüşü yanlıştır."³⁵ demiştir. Taberî'nin burada kullanmış olduğu müfessir sözcüğünün kapsamına rivayetlerini aktardığı isimlerin yanı sıra başkalarının da girdiği açıktır. Zira onun adı geçen başlığı açmasının nedeni müfessirlerin kimler olduğunu belirlemek değil, Kur'ân'ın tefsir edilmesine karşı çıkanların bu yaklaşımının doğru olmadığını sahâbe ve tâbiîn müfessirlerinin tefsir uygulamalarına dayanarak göstermektir. Nitekim hemen bir sonraki başlıkta da

³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/338-339.

³¹ Birkaç örnek için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/52, 11/302-303, 12/103, 307-308, 13/404-405, 587-588, 16/445-446, 17/393-394.

³² ez-Zuhaylî, *el-İmâmü't-Taberî*, 101.

³³ Bk. Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumla Yöntemi*, 72-76.

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/74.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/78.

Kur'ân'ın te'vîl edilmesine karşı çıkanların, yorumunda hata ettikleri rivayetleri zikretmiştir.³⁶

Taberî'nin müfessir kelimesini kullandığı ikinci başlık ise "Tefsir bilgisi Övülen ve Yerilen Kadîm *Müfessirlerle* İlgili Selefin Bir Kısmından Gelen Rivayetler" şeklindedir. Taberî burada sahâbeden İbn Abbas; tâbiünden Mücâhid (ö. 103/721), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) ve Ebû Salih Bâzân (ö. 111/730); etbâu't-tâbiünden ise Süddî el-Kebîr (ö. 127/745) ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî'yle (ö. 146/763) ilgili rivayetler aktarmıştır.³⁷ Taberî'nin bu isimler içerisinde Ebû Salih Bâzân ile Süddî'yi zemmedilen müfessirlere örnek verdiği, Dahhâk'ın da İbn Abbas'la likâsının bulunmaması sebebiyle onun İbn Abbas'tan naklettiği rivayetlerin problemlili olduğuna dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Kelbî'yle ilgili aktardığı iki rivayetten birisi övgü içermekte diğersinin ise övgü mü zem mi içerdiği tam olarak anlaşılamamaktadır.³⁸

Yukarıda zikredilen iki başlık dışında Taberî'nin müfessir kelimesiyle ilgili kullanımları ve bu kullanımlarla kastettiği kişiler şöyledir:

"*Müfessirler* Kur'ân sözcüğünün te'vîlinde ihtilaf etmişlerdir": İbn Abbas ve Katâde.³⁹

"Bizim dile getirdiğimiz bu görüş İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr'in de görüşü olup *müfessirlerin* genelinin görüşünün anlamı da bu şekildedir.": İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mücâhid, Katâde (ö. 117/735), Ebû'l-Âliye (ö. 90/709), İbn Cüreyc (ö. 150/767).⁴⁰

"...Selefin *müfessirlerinden* (...) pek çok rivayet gelmiştir.": İbn Abbas, İbn Mes'ûd, ismini zikretmediği bazı sahâbiler, Katâde, İbn Cüreyc.⁴¹

"Bana göre bu konudaki doğru görüş şudur: Hurûf-ı mukattaanın her biri Rebî'in ve onun dışındaki diğer müfessirlerin dile getirdiği anlamları içerir.":⁴² İbn Abbas, İbn Mes'ûd, ismini zikretmediği bazı sahâbiler, Saîd b. Cübeyr, Rebî' b. Enes (ö. 140/757), Katâde, Mücâhid, İbn Cüreyc, Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Şa'bî (ö. 104/722), İkrime (ö. 105/723).⁴³

"Hurûf-ı mukattaanın her biri çeşitli anlamlara delalet eder ve görüşlerini aktardığımız *müfessirlerin* dile getirdiği Allah'ın isim ve sıfatlarını içerir.": İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Şa'bî (ö.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/78.

³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/84-86.

³⁸ Nitekim Taberî'nin mukaddimesine şerh yazan Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr bu ifadenin zem veya medh ihtimaline açık olduğunu belirtmiş, Mesut Kaya ise söz konusu rivayetin Kelbî'yi medh ettiği yönünde bir kanaat serdetmiştir. Bk. Tayyâr, *Şerhu mukaddimeti tefsiri't-Taberî*, 323; Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 313.

³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/90.

⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/145-147. Burada 1/145-147 şeklinde gösterilen sayfa numaralarından ilki Taberî'nin müfessir terimini kullandığı yeri gösterir. İkincisi ise bu terimle kastettiği kimselerin isimlerinin, ilk gösterilen sayfadan buraya kadarki aralıkta zikredildiğini belirtir. Bazen Taberî'nin müfessir terimini zikrettiği sayfa ile bu terimle kastettiği kişinin ismini zikrettiği yer birbirinden çok uzak olabilmektedir. Taberî'nin bu tür kullanımlarında okuyucunun terimle isim arasındaki irtibatı kurabilmesini sağlamak için ilgili yerler sayfa aralıkları şeklinde verilmiştir. Bu kullanım, isim ve terim arasındaki irtibatın gösterilmek istendiği bundan sonraki tüm dipnotlar için de geçerlidir.

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/158-159.

⁴² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/223.

⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/204-223.

⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/224.

104/722).⁴⁵

"Müfessirlerin geneli bu ayetin te'vîlinin şöyle olduğunu söylemişlerdir.": Mücâhid, İkrime, Süddî, İbn Cüreyc, İbn Abbas.⁴⁶

"Müfessirler ذلك kelimesinin هذا anlamında olduğunu açıklamışlardır.":⁴⁷ Mücâhid, İkrime, Süddî, İbn Cüreyc, İbn Abbas.⁴⁸

"Birinci te'vîl *müfessirlerin* görüşlerine daha uygundur.":⁴⁹ Mücâhid, İkrime, Süddî (ö. 127/745), İbn Cüreyc, İbn Abbas.⁵⁰

"Müfessirler bu ayetin te'vîlinde ihtilaf etmişlerdir.": İbn Abbas, Dahhâk, İbn Mes'ûd, ismi zikredilmeyen bazı sahâbiler.⁵¹

"*Müfessirlerden*, bizim bu ayetin te'vîliyle ilgili dile getirdiğimiz görüşe benzer pek çok tefsir gelmiştir.": İbn Abbas, İbn Mes'ûd, ismi zikredilmeyen bazı sahâbiler, Abdurrahman b. Zeyd, Katâde, Rebî' b. Enes.⁵²

"(...) Ayetin tefsirinin bizim ondan aktardığımız gibi olduğunu ileri süren *müfessir* (...)": Abdurrahman b. Zeyd (ö. 182/798)⁵³

"*Müfessirler* bu ayetin te'vîlinde ihtilaf etmişlerdir.": İbn Abbas, İbn Mes'ûd, ismi zikredilmeyen bazı sahâbiler, Abdurrahman b. Zeyd, Mücâhid, Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde.⁵⁴

"*Müfessirlerin* tefsiri bizim bu konuda söylediğimizle benzerlik arz etmektedir.": Ebü'l-Âliye, Mücâhid, Süddî, İbn Cüreyc, Abdurrahman b. Zeyd.⁵⁵

"Ancak kelimeyi bu şekilde [tefsir eden] *müfessir* (...)": Katâde.⁵⁶

"Müfessirlerin ayeti tevcih ettikleri durumlar/anlamlar (...)":⁵⁷ İbn Mes'ûd, Ubeyd b. Umeyr, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr (ö. 113/731), Ebû Meysera Amr b. Şurahbîl (ö. 63/683), Hasan el-Basrî, Katâde, İbn Abbas, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), İkrime, Mücâhid, Dahhâk, İbn Cüreyc, Saîd b. Cübeyr, Ukbe b. Âmir (ö. 58/678), Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]).⁵⁸

"Müfessirlerden birisi فَصَّلَتْ kelimesini "فُصِّرَتْ/açıklanmıştır" şeklinde tefsir etmiştir": Mücâhid.⁵⁹

"Bize göre bu konudaki doğru görüş müfessirlerin dile getirdiği görüştür.":⁶⁰ Mücâhid,

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/206.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/228-229.

⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/230.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/228-229.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/230. Taberî burada aynı kişileri kastederek müfessir kelimesini bir kere daha kullanmıştır.

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/228-229.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/249-250.

⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/288-289.

⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/448-449.

⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/520-521.

⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/624-625.

⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/672.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/46.

⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/34-44.

⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/310-311.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/528.

Katâde, İkrime, İbn Abbas.⁶¹

“Müfessirler ayeti bu kıraate göre tefsir etmişlerdir.”:⁶² İbn Abbas, Mücâhid, Ebû Salih, Katâde.⁶³

“Bazı müfessirlerin görüşüne göre o sözü Musa (as) ve Muhammed (as) için, bazı müfessirlerin görüşüne göre Musa (as) ve Harun (as) için, bazı müfessirlerin görüşüne göre ise İsa (as) ve Muhammed (as) için söylemişlerdir.”:⁶⁴ İbn Abbas, Mücâhid, Hasan el-Basrî.⁶⁵

Taberî'nin müfessir kelimesiyle ilgili buraya kadar aktarmış olduğumuz kullanımları dışında, tefsirinde beş tane daha kullanım vardır. Ancak bunlardan üçü tanesinde⁶⁶ kimleri kastettiğine dair -bizim görebildiğimiz- bir karine yer almakta, genel anlamlı bir kullanım görünümü vermektedir. Diğer iki kullanım ise Taberî'nin Kûfe nahivcilerinden birisi dediği Ferrâ'dan (ö. 207/822) yaptığı bir aktarım içerisinde geçmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla bu iki kullanım, Taberî'ye değil Ferrâ'ya aittir.

Taberî'nin müfessir terimini kullanımıyla ilgili yukarıda aktarılan verileri şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Tablo 1: Müfessir Teriminin Kullanımı⁶⁸

KUŞAK	MÜFESSİR	SAYI	ORAN
Sahâbe	İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ukbe b. Âmir	3	%13
Tâbiûn	Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Dahhâk, Ebû Salih Bâzân, Katâde, Ebü'l-Âliye, İbn Cüreyc, Rebî' b. Enes, Zeyd b. Eslem, İkrime, Şa'bî, Ubeyd b. Umeyr, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr, Ebû Meysere (Amr b. Şurahbîl), Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebî	17	%70

⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/526-527.

⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/582.

⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/582-584.

⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/266.

⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/266-268.

⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/69, 88, 89.

⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/234; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâti vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 3/249.

⁶⁸ Bilindiği gibi Taberî, tefsirinde bir konuyla ilgili aynı kişiden gelen farklı tarihteki rivayetleri - muhtevaları aynı olsa bile- alt alta zikretmektedir. Bizim maksadımız, Taberî'nin müfessir diye nitelendirdiği bir kişiden kaç tane rivayet aktardığını tespit etmek olmadığından, pratik bir fayda sağlamayacağı düşünülerek bu yönde rakamsal bir tespite gerek görülmemiştir. Yine Taberî'nin, aynı kişinin tefsirinin farklı yerlerinde müfessir diye nitelendirdiği de olmuştur. Onun yukarıda aktardığımız müfessir terimiyle ilgili kullanımlarında bunu göstermiş olsak da çalışmamın amacı açısından katkı sağlayıcı olmadığı için tabloya bununla ilgili bir veri yansıtılmamıştır. İşaret ettiğimiz bu iki durumla ilgili bir örnek vermek gerekirse Taberî, müfessir diye nitelendirdiği İbn Abbas'tan (ra) hem aynı konuyla ilgili farklı tarihteki pek çok rivayeti aynı yerde aktarmış, hem de İbn Abbas'ı tefsirinin muhtelif yerlerinde müfessir diye nitelendirmişti. Dolayısıyla onun İbn Abbas'ı müfessir diye nitelendirdiği onlarca kullanım bulunmaktadır. Çalışmamız açısından İbn Abbas'ı bir kere bile müfessir diye nitelendirmiş olması yeterli olacağından tüm kullanımların sayısı tabloya yansıtılmamış, İbn Abbas'ın ismini bir kez yazmak yeterli görülmüştür. Bu durum tabloda yer verilen tüm isimler için geçerlidir. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/2.

	Rebâh, Ka'b el-Ahbâr		
Etbâu't-Tâbiîn	Süddî el-Kebîr, Kelbî, Abdurrahman b. Zeyd, Süfyân es-Sevrî	4	%17

Tablodaki veriler incelendiğinde Taberî'nin her üç kuşaktan da müfessir diye nitelendirdiği kimselerin olduğu, dolayısıyla ilgili terimin kullanımında kuşak eksensli bir tahditte bulunmadığı görülmektedir. Tâbiûn döneminin oransal olarak diğer iki kuşağın toplamının iki katından bile daha fazla çıkması, rivayet tefsirinin büyük ölçüde tâbiûn döneminin ürünü olmasıyla⁶⁹ alakalı gözükmektedir.

2.2. Ehl-i Te'vîl Terimi

Daha önce de ifade edildiği üzere Taberî tefsirinde ehl-i te'vîl terimine yaklaşık 4013 kez yer vermiştir. Bu kadar çok sayıdaki kullanımın her birinde onlarca ismi kastettiği dikkate alındığında müfessir teriminde yaptığımız gibi Taberî'nin ehl-i te'vîl terimine yer verdiği tüm cümleleri burada zikretmek hem çalışmanın hacmini ciddi ölçüde aşacak hem de ulaşmak istediğimiz sonuca kayda değer bir katkı sağlamayacaktır. Bu durum dikkate alınarak Taberî'nin bir önceki başlıkta müfessir diye nitelendirdiğini ortaya koyduğumuz isimleri ehl-i te'vîl diye isimlendirip isimlendirmedikleri tespit edilecek ve her isimle ilgili bir kullanım örneği zikredilecektir. Diğer kullanımlara dair pek çok örnek ise dipnotta gösterilecektir. Böylece Taberî'nin ehl-i te'vîl ve müfessir terimleri arasında belirgin bir fark gözetip gözetmediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Taberî, daha önce müfessir diye nitelendirdiğini gördüğümüz sahâbilerden İbn Abbas'ı (ra) tefsirinin pek çok yerinde ehl-i te'vîl diye de nitelendirmiştir. Örneğin, Bakara 2/6. ayetinde kimlerin kastedildiği ve bu ayetin kimler hakkında indiği konusunda ehl-i te'vîlin ihtilaf ettiğini belirtmiş, ardından İbn Abbas'ın ve diğer ehl-i te'vîlin konuyla ilgili görüşlerini aktarmıştır.⁷⁰ Taberî, sahâbeden İbn Mesûd'u (ra) da ehl-i te'vîl diye nitelendirmiştir. Bakara 2/5. ayette kimlerden söz edildiği ile ilgili ehl-i te'vîl arasında ihtilaf bulunduğunu belirten Taberî, konuyla ilgili İbn Mesûd'un yanı sıra İbn Abbas ve bazı sahâbilerden gelen bir rivayete yer vermiştir.⁷¹

Taberî'nin müfessir diye nitelendirdiği sahâbilerden birisi olan Ukbe b. Âmir'i (ra) ehl-i te'vîlden saydığını gösteren herhangi bir kullanım bulunmamakta-

⁶⁹ Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 160-161.

⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/258. Taberî'nin İbn Abbas'ı (ra) ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği başka örnekler için bk. 1/272, 275, 290, 311, 325, 336, 347, 349-350, 351-352, 353, 367, 392-393, 399, 412-416, 443-444, 477-478, 482, 507, 514-515, 522, 535-541, 551-552, 551-555, 573, 575-576, 2/68, 3/604, 4/289-290, 5/55-56, 6/405-406, 7/424, 8/26-27, 9/125-126, 10/378-379, 11/123-124, 12/542-543, 13/317, 14/355-356, 15/114, 16/252, 17/11-12, 18/10, 19/205, 20/132, 21/164-165, 22/443-444, 23/410, 24/539.

⁷¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/253. Taberî'nin bu rivayette dile getirilen görüşün İbn Mesûd (ra) ve İbn Abbas'a (ra) ait olduğuna işaret eden ifadeleri için bk. 1/443. Taberî'nin İbn Mesûd'u ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği başka örnekler için bk. 1/477-479, 3/86, 6/608-609, 22/409-410, 24/215-216, 570-574.

dır. Bununla birlikte Taberî bir yerde “Bizim bu söylediğimizi ehl-i te’vîlden bir grup dile getirmiştir. Ayrıca bu konuda Resûlullah’tan gelen haber bulunmaktadır.”⁷² demiş ve ardından ehl-i te’vîlin görüşlerini zikrederken Ukbe b. Âmir’in (ra) sözlerini aktaran bir rivayete yer vermiştir. Taberî’nin bu aktarımı Ukbe b. Âmir’i (ra) ehl-i te’vîlden saydığı yönünde bir intiba uyandırsa da rivayette yer alan ifadeler esasen Hz. Peygamber’den gelen başka bir hadisin bir bölümünden oluşmaktadır.⁷³ Dolayısıyla Taberî, Ukbe b. Âmir’i (ra) burada da ehl-i te’vîl diye nitelendirmemiştir. Böylelikle Taberî, müfessir diye nitelendirdiği üç sahâbi olan İbn Abbas (ra), İbn Mes’ûd (ra) ve Ukbe b. Âmir’den (ra), İbn Abbas (ra) ve İbn Mes’ûd’u (ra) ehl-i te’vîl diye nitelendirmiş, Ukbe b. Âmir’le (ra) ilgili böyle bir nitelemeye bulunmamıştır.

Tâbiûn âlimlerine gelince Taberî’nin müfessir diye nitelendirdiği Mücâhid’i tefsirinin onlarca yerinde ehl-i te’vîl diye andığı görülmektedir. Örneğin Allah’ın kâfirlerin kalplerini mühürlediğini anlatan Bakara 2/7. ayetindeki mührün özellikleriyle ilgili olarak ehl-i te’vîlin ihtilaf ettiğini belirtmiş ve Mücâhid’in konuyla ilgili görüşünü içeren rivayetleri aktarmıştır.⁷⁴ Taberî, müfessir diye nitelediği tâbiûn âlimlerinden bir diğeri olan Saîd b. Cübeyr’i de ehl-i te’vîlden saymıştır. Bu çerçevede o, Allah’ın Hz. Adem’e (as) öğrettiği isimlerin neler olduğuna dair ehl-i te’vîl arasında ihtilaf bulunduğunu belirttikten sonra Saîd b. Cübeyr’in de aralarında bulunduğu ehl-i te’vîlin konuyla ilgili görüşlerini içeren rivayetleri aktarmıştır.⁷⁵ Diğer yandan Taberî’nin Dahhâk b. Müzâhim’i de ehl-i te’vîl diye isimlendirdiği görülmektedir. Örneğin ehl-i te’vîlin Bakara 2/17. ayetin te’vîlinde ihtilaf ettiklerini belirtmiş ve onların görüşlerini zikrederken Dahhâk’ın görüşüne de yer vermiştir.⁷⁶ Keza Ebû Sâlih Bâzân da Taberî’ye göre ehl-i te’vîldendir. Nitekim o, Hz. İbrahim’in (as) sınıdığı kelimeler hakkında ehl-i te’vîlin farklı görüşler benimsediğini belirtmiş ve bu görüşler arasında Ebû Salih’in görüşünü de zikretmiştir.⁷⁷ Aynı şekilde Taberî, Katâde’yi de tefsirinin pek çok yerinde ehl-i te’vîl diye nitelendirmiştir. Söz gelimi ehl-i te’vîlin Felak 113/5. ayette geçen hasetçinin kim olduğuyla ilgili farklı

⁷² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/427.

⁷³ Nitekim muhakkik Abdülmuhsin et-Türkî ilgili yerin dipnotunda buna işaret etmiştir. Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/429-430.

⁷⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/266. Taberî’nin Mücâhid’i ehl-i te’vîlden saydığı diğer örnekler için bk. 1/242-245, 266, 1/275-276, 318-319, 325-326, 336-339, 351-353, 370, 392-393, 396-397, 399, 408, 412-414, 443-444, 507-508, 514, 572, 577, 700, 2/15-16, 120, 3/582-583, 4/5-9, 5/598, 6/344-345, 7/153-154, 8/495-497, 9/147-148, 9/300-301, 10/12, 11/337-338, 12/353-356, 13/596, 14/26, 15/116-117, 16/193, 17/421, 18/67, 19/457-458, 20/117-118, 21/80, 22/302-304, 23/309, 24/214.

⁷⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/514-515. Diğer örnekler için bk. 1/531-532, 551-555, 2/92-94, 3/327-330, 4/272-275, 5/526-529, 6/294-295, 7/49-51, 8/738-742, 9/61-62, 10/159-161, 12/254-260, 13/596-597, 14/34-35, 15/552-553, 16/187-188, 17/226-227, 20/36-38, 21/558, 22/268-269, 23/605-607, 24/544.

⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/336-339. Taberî’nin Dahhâk b. Müzâhim’i ehl-i te’vîlden saydığını gösteren diğer örnekler için bk. 1/370-372, 535-538, 2/591-592, 3/74-75, 4/227-231, 5/254-256, 7/149-152, 8/624-631, 9/150-151, 11/509-511, 12/579-580, 14/541-543, 15/441-444, 18/279, 20/450-451, 21/537-538, 22/671-672, 23/225, 24/440-441.

⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 2/498-501. Diğer örnekler için bk. 3/120-122, 4/14-17, 7/494-496, 10/168, 12/270-271, 13/559-566, 14/34-36, 15/458, 16/200, 17/261, 21/31-32, 22/227, 24/405-407.

görüşler ortaya koyduğunu söyledikten sonra bu farklı görüşler arasında Katâde'nin görüşünü de dile getirmiştir.⁷⁸

Taberî'nin ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği bir diğer tâbiûn âlimi ise Ebû'l-Âliye'dir. Bakara 2/62. ayette geçen Sâbiîlerin kapsamına kimlerin girdiği konusunda ehl-i te'vîlin ihtilaf ettiğini ifade eden Taberî, bu ihtilaflı görüşleri rivayet ederken Ebû'l-Âliye'nin görüşünü de aktarmıştır.⁷⁹ Taberî'nin ehl-i te'vîl olarak adlandırdığı bir diğer tâbiûn âlimi ise İbn Cüreyc'tir. Tefsirinin pek çok yerinde onu bu vasıfla anan Taberî, Neml 27/10. ayetinin tefsiri sadedinde dile getirdiği kendisine ait yorumun ehl-i te'vîl tarafından da dile getirildiğini söylemiş ve ilk olarak İbn Cüreyc'in yorumunu aktarmıştır.⁸⁰ Taberî'nin tâbiûn âlimlerinden olan Rebî' b. Enes'i de ehl-i te'vîl olarak nitelendirdiği görülmektedir. Ehl-i te'vîlin A'râf 7/11. ayetinin yorumunda farklı görüşler serdettiklerini ifade eden Taberî, bu farklı görüşler içerisinde Rebî' b. Enes'in görüşüne de yer vermiştir.⁸¹ Yine Taberî'nin tâbiûndan Zeyd b. Eslem'i de ehl-i te'vîlden saydığı görülmektedir. Örneğin Tahrîm 66/5. ayetinde yer alan *sâihât* sözcüğünün anlamıyla ilgili ehl-i te'vîlin dile getirdiği görüşler arasında Zeyd b. Eslem'in yorumunu da aktarmıştır.⁸² Keza Taberî, tâbiûndan İkrime'nin de ehl-i te'vîlden olduğunu kaydetmiştir. Bu çerçevede Taberî, Yûsuf 12/30. ayetin tefsirine dair söylediklerinin ehl-i te'vîl tarafından da dile getirildiğini ifade etmiş ve ehl-i te'vîlin görüşlerini zikrederken İkrime'nin de ilgili ayete dair yorumunu aktarmıştır.⁸³

Taberî'nin ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği bir diğer tâbiûn âlimi ise Şa'bî'dir. Mâide 5/103. ayette geçen "inkâr edenler" ifadesi ile kimlerin kastedildiği konusunda ehl-i te'vîlin farklı görüşler benimsediğini söyleyen Taberî, bu görüşlerden birisinin Şa'bî'ye ait olduğunu gösteren bir rivayet aktarmıştır.⁸⁴ Taberî'nin

⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/751. Diğer örnekler için bk. 1/275-276, 290-291, 311-312, 325, 336-339, 347-348, 349, 370-371, 392-393, 396, 408, 412-413, 423-424, 443-446, 482-491, 504-505, 507-510, 514-516, 522-523, 531-532, 535-538, 551-552, 580-581, 690, 700, 2/15-16, 111, 3/86-87, 4/179-181, 5/377-380, 6/150, 395, 8/41, 9/164, 10/225-226, 11/53-55, 12/72, 13/115-118, 14/99-101, 15/43-45, 16/241, 17/131-132, 18/279, 19/555, 20/132, 22/504.

⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/35-37. Diğer örnekler için bk. 1/443-444, 575, 580-582, 603, 667, 730, 2/741-742, 3/557-563, 4/555-557, 7/256-257, 9/301, 10/433, 11/557, 12/263-264, 13/438-442, 14/139-141, 15/6-8, 16/588, 17/22-23, 18/461-463, 19/519-520, 20/200-202, 22/264-266, 23/285, 24/28-31.

⁸⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/16. Diğer örnekler için bk. 1/275-277, 370-373, 399-400, 412-413, 613-614, 2/35-36, 3/86-87, 4/493-494, 5/158-159, 6/714, 7/453-454, 8/21-22, 9/186-187, 10/12-13, 11/72-73, 12/34-40, 13/31-33, 14/32-33, 15/60-61, 16/59-60, 17/25, 24/38-39.

⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/75-76. Diğer örnekler için bk. 1/242-246, 258-259, 272-273, 275-276, 290-291, 296-298, 311-312, 336-339, 351-353, 370-372, 412-414, 423, 477-478, 482-494, 514-517, 531-533, 576, 577-578, 667, 690, 700, 2/330-331, 3/26-28, 4/289-291, 5/254-259, 7/494-495, 8/12-13, 9/290-292, 12/108-109, 13/379, 14/162-163, 15/499-500, 16/127-128, 17/77-78, 20/27-28, 21/429-431, 23/335-337, 24/23-25.

⁸² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/101-102. Diğer örnekler için bk. 3/221, 4/36-40, 121-122, 5/273-275, 6/332-334, 7/168-169, 8/152-156, 11/651-653, 12/108-111, 15/461-463, 16/562-566, 17/489-491, 20/224-225, 22/60-61.

⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/114-115. Diğer örnekler için bk. 1/412-416, 716-717, 2/461-463, 3/44, 4/14-18, 5/93-97, 128-129, 6/29, 7/84-85, 8/152, 9/320, 10/75-77, 12/270-271, 14/34-35, 15/31, 16/5-6, 17/67-68, 18/35-36, 19/506-507, 20/385-387, 21/250-252, 22/22, 243, 23/161-163, 24/141-144.

⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/40. Diğer örnekler için bk. 1/700-701, 2/498-505, 3/95, 4/14-17, 5/72-73,

tâbiûndan olup ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği bir diğer âlim Ubeyd b. Umeyr'dir. Örneğin Âdiyât 100/1. ayette geçen "âdiyât" kelimesi ile neyin kastedildiği konusunda ehl-i te'vîlin ihtilaf ettiğini belirten Taberî, Ubeyd b. Umeyr'in bu kelimeyi "develer" şeklinde yorumlayan ehl-i te'vîlden birisi olduğunu kaydetmiştir.⁸⁵ Taberî Ubeyd b. Umeyr'in oğlu olan Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'i de ehl-i te'vîl olarak vasıflandırmıştır. Nitekim Taberî, Tevbe 9/30. ayette kendisinden söz edilen Üzeyr'in (as) kimliğiyle ilgili ehl-i te'vîlin farklı görüşler serdettiğini ifade ettikten sonra Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den gelen bir rivayete yer vermiştir.⁸⁶

Taberî'nin, künyesi Ebû Meysere olan Amr b. Şurahbîl'i de ehl-i te'vîlden saydığı görülmektedir. Nitekim Taberî, Mü'minûn 23/51. ayetin tefsirine dair dile getirdiği yorumun bir benzerinin ehl-i te'vîl tarafından da dile getirildiğini söylemiş ve Amr b. Şurahbîl'in ayetle ilgili yorumunu zikretmiştir.⁸⁷ Meşhur tâbiûn müfessirlerinden birisi olan Hasan el-Basrî de Taberî'nin ehl-i te'vîl diye vasıflandırdığı isimler arasında yer almaktadır. Örneğin Taberî, ehl-i te'vîlin Nisâ 4/1. ayetinde geçen *el-erhâm* kelimesinde ihtilaf ettiklerini kaydetmiş ve ehl-i te'vîlden pek çok ismin yanı sıra Hasan el-Basrî'nin bu kelimeyle ilgili yorumunu da zikretmiştir.⁸⁸ Keza Taberî'nin, meşhur tâbiûn müfessiri Atâ b. Ebû Rabâh'ı da ehl-i te'vîl olarak adlandırdığı görülmektedir. Nitekim o, Târik 86/9. ayete yönelik yaptığı yorumun bir benzerinin ehl-i te'vîl tarafından da dile getirildiğini söylemiş ve Atâ b. Ebû Rabâh'ın ayetle ilgili açıklamalarına yer vermiştir.⁸⁹ Taberî'nin daha önce müfessir olarak adlandırdığını tespit ettiğimiz tâbiûn âlimlerinden ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği son isim Ka'b el-Ahbâr'dır. Taberî, Enbiyâ 21/106. ayetin tefsiri sadedinde dile getirdiği kendi görüşünün bir benzerinin ehl-i te'vîl tarafından da benimsendiğini belirtmiş ve bu çerçevede Ka'b el-Ahbâr'ın ayete dair yorumunu aktarmıştır.⁹⁰

Etbâu't-tâbiîn kuşağına gelince; Taberî'nin bu kuşaktan olan ve yukarıda müfessir diye nitelendirdiğini gördüğümüz Süddî, Kelbî, Abdurrahman b. Zeyd ve Süfyân es-Sevrî isimli âlimlerin tümünü aynı zamanda ehl-i te'vîl diye de nitelendirmiştir. Birer örnek zikretmek gerekirse Bakara 2/248. ayette değinilen sandığın melekler tarafından nasıl taşındığıyla ilgili ehl-i te'vîlin farklı görüşler benimsediklerini söyleyen Taberî, bu farklı görüşler içerisinde Süddî'nin yorumunu da aktar-

→

6/20-21, 7/94-95, 8/439-440, 11/637-638, 12/478-479, 13/574-577, 14/48-51, 15/99-101, 16/374-376, 17/266-268, 19/472-473, 20/49-51, 21/124-125, 23/269-270, 24/141-144.

⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/570-574. Diğer örnekler için bk. 1/580-583, 2/395, 3/419-425, 5/601-604, 6/640-643, 7/63-64, 8/63-65, 12/29-33, 14/330-332, 15/545-547, 18/520, 19/587-589, 22/213, 23/161.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/408-409. Diğer örnekler için bk. 4/578-581, 14/107-117, 15/228-230, 22/323-327.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/59. Diğer örnekler için bk. 12/34-38, 15/274-275.

⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/344-345. Diğer örnekler için bk. 1/412-413, 482-492, 514-517, 522-523, 531-532, 535-539, 551-554, 2/15-16, 3/419-420, 4/43-46, 60-61, 5/93-95, 7/449-450, 8/12, 9/110, 10/441, 11/337, 12/425-426, 13/244-245, 14/186, 15/22-26, 16/168-169, 17/489-492, 18/26-27, 19/546-547, 20/429, 21/424-425, 22/82-83, 23/135, 24/746.

⁸⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/300. Diğer örnekler için bk. 1/351-353, 370-373, 716-717, 2/15, 3/5-7, 4/140-145, 5/158-160, 6/521-523, 7/149-150, 8/456-465, 14/660, 15/99-11, 16/542-545, 17/8-9.

⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/437-438. Diğer örnekler için bk. 5/447-449, 13/462-466, 15/375, 17/297-299, 19/367-368, 22/33, 24/193-195.

mıştır.⁹¹ Taberî'nin Kelbî'ye dair kullanımına ise Meryem 19/1. ayetin tefsiri örnek olarak gösterilebilir. O, bu ayette yer alan hurûf-ı mukattaadan biri olan *kâf* harfinin anlamıyla ilgili ehl-i te'vîlin ihtilaf ettiğini belirtmiş ve onların görüşleri arasında Kelbî'nin görüşüne de yer vermiştir.⁹² Taberî'nin Abdurrahman b. Zeyd'i ehl-i te'vîl diye vasıflandırdığı bir örnek olarak Nûh 71/7. ayetinin tefsiri zikredilebilir. Taberî, kendisinin bu ayete ilişkin yorumunun bir benzerinin ehl-i te'vîl tarafından da benimsendiğini söylemiş ve ilk sırada Abdurrahman b. Zeyd'in görüşünü nakletmiştir.⁹³ Taberî'nin etbâu't-tâbîn kuşağından olup müfessir diye vasıflandırdığı son isim olan Süfyân es-Sevrî'yi ehl-i te'vîl diye nitelendirdiği bir örnek ise Bakara 2/197. ayetin tefsiridir. Ehl-i te'vîlin bu ayetteki hac ibadetine başlama konusunda çeşitli görüşler ortaya koyduklarını belirten Taberî, bu görüşlerden birisinin de Süfyân es-Sevrî'ye ait olduğunu gösteren rivayetler aktarmıştır.⁹⁴

Müfessir ve ehl-i te'vîl terimlerinin kullanımına ilişkin buraya kadar işaret edilen veriler ışığında şu tespitler yapılabilir: Taberî müfessir diye nitelendirdiği isimlerin Ukbe b. Âmir (ra) dışında tamamını ehl-i te'vîl diye de nitelendirmiştir. Bu durum onun ehl-i te'vîl ve müfessir terimleri arasında belirgin bir fark gözetmediğini ve aynı kişi için bu iki terimi de kullanabildiğini göstermektedir. Bu isimlerin sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn şeklinde her üç kuşağa da yayılmış olması, Taberî'nin söz konusu terim çiftini kullanırken kuşak farkı gözetmediğini ortaya koymaktadır.

Taberî'nin ehl-i te'vîl terimini bu üç kuşaktan birine hasretmediği yönündeki çıkarımı destekleyen başka kullanımları da bulunmaktadır. Onun "Sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelen haleften bir grup ehl-i te'vîl şöyle demiştir"⁹⁵ şeklindeki ifadesi ehl-i te'vîl terimini hem sahâbe hem tâbiûn hem de etbâu't-tâbiîn için kullandığını çok açık bir şekilde göstermektedir. Keza Taberî'nin; "selef ve halefin âlimlerinden olan ehl-i te'vîl"⁹⁶ "sahâbe ve tâbiûndan olan ehl-i te'vîlin te'vîlleri"⁹⁷ "selefin ehl-i te'vîlden olanlarının sözleri"⁹⁸ "sahâbe ve tâbiûndan ehl-i te'vîl"⁹⁹ "ehl-i te'vîlden olan sahâbe ve tâbiûndan bir grup"¹⁰⁰ "sahâbe ve tâbiûnun

⁹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/478. Diğer örnekler için bk. 1/551-555, 572, 575-576, 577, 580-582, 603-604, 613-614, 667-668, 690, 700-701, 2/683, 3/604, 5/348-349, 6/147, 7/129-130, 8/259, 9/84-85, 10/179, 11/32-34, 13/262-263, 15/483, 16/79-80, 18/176-177, 19/552, 20/128.

⁹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/443-444. Diğer örnekler için bk. 9/320-322, 10/566-572, 11/304-311, 12/468-469, 473-475, 13/559-566, 14/26-29, 16/127-129, 22/602-604, 23/159-160, 202-203, 24/138-139.

⁹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/291. Diğer örnekler için bk. 1/290-291, 336-339, 351-353, 370-372, 408-409, 412-416, 443-446, 477-479, 482-495, 514-517, 535-540, 575-576, 580-586, 613-615, 700-701, 717, 730, 2/393-394, 3/221-222, 4/571-573, 5/8-10, 6/29-30, 7/9-10, 8/243-244, 9/162-163, 10/156-157, 11/5-6, 12/76-77, 13/677, 14/134-136, 15/461-463, 16/13-16, 17/75-76, 18/279, 19/141-142, 20/210-211, 21/155, 22/479-480, 24/38-39.

⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/453-454. Diğer örnekler için bk. 1/351-353, 531-532, 2/365, 4/339-341, 6/518, 15/629-631, 18/98-99, 24/301-302.

⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/91.

⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/580.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/652.

⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/197.

⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/310.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/186.

tüm müfessirleri”¹⁰¹ “sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelenlerin ehl-i tefsîr ve ehl-i te’vîlden olanlarının tümünün görüşleri”¹⁰² gibi ifadeleri de benzer bir duruma işaret etmektedir.

Taberî’nin ehl-i tefsîr terimini kullanımına gelince onun bu terimle kimleri kastettiği açık olan bazı yerler bulunmaktadır. Taberî bu türden kullanımlarında, daha önce hem müfessir hem de ehl-i te’vîl diye nitelendirdiğini tespit ettiğimiz; sahâbeden İbn Abbâsı,¹⁰³ tâbiûndan İkrime,¹⁰⁴ Mücâhid,¹⁰⁵ Katâde¹⁰⁶ ve Dahhâk’ı¹⁰⁷ etbâu’t-tâbiûnden ise Süddî¹⁰⁸ ve Süfyân es-Sevrî¹⁰⁹ gibi isimleri ehl-i tefsîr diye nitelendirmiştir. Hatırlanacağı üzere Taberî’nin kullandığı bir diğer ifade Kurân’ın tercümanları anlamına gelen terâcimetü’l-Kur’ân idi. Taberî’nin daha önce müfessir, ehl-i te’vîl veya ehl-i tefsîr diye nitelendirdiğini gördüğümüz; sahâbeden İbn Abbâs,¹¹⁰ ve İbn Mesûd’u,¹¹¹ tâbiûndan Katâde,¹¹² İkrime,¹¹³ Saîd b. Cübeyr,¹¹⁴ Rebî b. Enes,¹¹⁵ Mücâhid,¹¹⁶ İbn Cüreyc,¹¹⁷ Şa’bî¹¹⁸ ve Ebû’l-Âliye’yi,¹¹⁹ etbâu’t-tâbiûnden Süddî¹²⁰ ve Abdurrahman b. Zeyd’i,¹²¹ tercümânül-Kur’ân olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bütün bunlar göstermektedir ki Taberî, aynı âlimleri kimi zaman müfessir, kimi zaman ehl-i te’vîl, kimi zaman ehl-i tefsîr, kimi zaman da tercümânül-Kur’ân diye adlandırmıştır. Buradan hareketle denebilir ki Taberî söz konusu terimler arasında belirgin bir anlam farkı gözetmemekte ve bu terimleri genel olarak Kur’an’ın tefsir veya te’vîliyle iştilal eden âlimleri nitelendirmek üzere kullanmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra şu hususa dikkat çekmek gerekir ki Taberî, ehl-i te’vîl terimini müfessir terimiyle kıyaslanamayacak ölçüde çok kullanmaktadır. Taberî’den önceki dönemlerde yaşamış olan müfessirlerin günümüze ulaşan tefsirlerinin yanı sıra mecâzü’l-Kur’ân, garîbü’l-Kur’ân, me’ânî’l-Kurân gibi ulûmü’l-Kur’ân türü eserleri üzerinde yaptığımız bir taramaya göre ehl-i te’vîl terimi, Taberî’den önce son derece sınırlı bir kullanım alanına sahip görünmektedir. Söz konusu terim, işaret edilen eser türleri içerisinde Taberî’den önce -tespit edebildiği-

¹⁰¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/169.

¹⁰² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/223.

¹⁰³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/93-94, 12/468-470, 15/177-178.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/93-94.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/93-94, 12/468-470, 15/178.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/469-470.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/469-470.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/93-94, 12/469-470.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/470.

¹¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/172-174.

¹¹¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/172-174.

¹¹² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204.

¹¹³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204-207.

¹¹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204-208.

¹¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204-209.

¹¹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204.

¹¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204-206.

¹¹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/172-175.

¹²⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/204-206.

¹²¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/172-175, 204-206.

miz kadarıyla- Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) *Me'âni'l-Kur'ân*'ında geçmektedir.¹²² Taberî'nin yaşadığı döneme gelindiğinde ise terimin tefsir eserleri içerisindeki kullanımında dikkat çekici bir artış gözlenmektedir. Bu dönemde Zeccâc¹²³ (ö. 311/923), Tahâvî¹²⁴ (ö. 321/933) ve Nehhâs'ın¹²⁵ (ö. 338/950) eserlerinde birkaç örneğine rastlanan ehl-i te'vîl teriminin, Taberî ve İmam Mâtürîdî'nin¹²⁶ (ö. 333/944) tefsirlerinde yer alan çok sayıdaki örnekle birlikte yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu durum ehl-i te'vîl teriminin tefsir disiplini içerisinde yaygınlık kazanmasında Taberî ve İmam Mâtürîdî'nin belirgin bir rolü olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

Taberî, tefsir ilminin en önemli terimlerinden olan te'vîl ve tefsir terimleri arasında belirgin bir anlamsal fark gözetmemiş, bu iki terimi, eserindeki pek çok örnekte görüldüğü üzere birbirinin müradifi gibi kullanmıştır. Bu çerçevede o, tefsirinde aktardığı müfessirlere ait Kur'ân yorumlarını te'vîl diye nitelendirdiği gibi aynı Kur'ân yorumlarını tefsir diye de nitelendirmiştir. Dolayısıyla Taberî'nin te'vîl ve tefsir terimleri arasında fark gözettığını veya te'vîli tefsirden sonraki bir aşama olarak gördüğünü ileri süren değerlendirmeler isabetsiz görünmektedir.

Taberî, te'vîl ve tefsir terimleriyle ilgili genel tutumuna benzer şekilde ehl-i te'vîl ve müfessir terimleri arasında da belirgin bir fark gözetmemiştir. Nitekim o, aynı âlimi kimi zaman ehl-i te'vîl kimi zaman müfessir diye adlandırmıştır. Bunun yanı sıra Taberî, söz konusu iki terimi kullanırken bu terimlerle nitelendirdiği âlimlerin hangi kuşakta yaşamış olduklarını esas alan bir tutum sergilememiş, başka bir ifadeyle ehl-i te'vîl ve müfessir terimlerini kullanırken kuşak farkı gözetmemiştir. Nitekim Taberî, bazen bir sahâbiyi bazen bir tâbiûn âlimini bazen de etbâu't-tâbiûnden birisini müfessir diye adlandırmıştır. Bu durum onun ehl-i te'vîl terimiyle ilgili kullanımları için de aynıyla geçerlidir.

Keza Taberî ehl-i te'vîl ve müfessir diye nitelendirdiği bazı âlimleri aynı zamanda ehl-i tefsir ve tercümânü'l-Kur'ân diye de adlandırmıştır. Dolayısıyla Taberî'nin terminolojisinde ehl-i te'vîl, müfessir, ehl-i tefsir ve tercümânü'l-Kur'ân terimleri arasında belirgin bir anlam farkı bulunmamakta, bu terimler birbirinden

¹²² Ebû'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebü'l-Hâncî, 1990), 1/70, 157, 186.

¹²³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/210.

¹²⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Sadettin Ünal (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/130.

¹²⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/91, 4/82, 160, 161, 163, 164, 264, 5/5, 7, 20, 127, 130, 131, 141, 147, 148.; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed (Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1987), 189, 340, 360, 507, 525, 573, 587, 599, 628, 637; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Suudi Arabistan: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988), 2/338, 3/446.

¹²⁶ Ehl-i te'vîl terimi İmam Mâtürîdî'nin tefsirinde 800'den fazla yerde geçmektedir. Birkaç örnek için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 1/38, 64, 127, 394, 2/14, 65.

farklı âlim gruplarını kastetmek üzere kullanılmamaktadır. Bilakis bu terimler Kur'ân'ın tefsir ve te'vîlini yapan âlimleri nitelemek üzere genel bir kullanıma sahip görünmektedir. Söz konusu terimlerin Taberî'deki kullanımlarıyla ilgili kayda değer bir fark, terimlerin kullanım sıklığıyla ilgilidir. Bu çerçevede Taberî, ehl-i te'vîl terimini diğer terimlerle kıyaslanmayacak kadar çok kullanmıştır. Onun bu tutumu önceki dönemde son derece sınırlı bir kullanım alanına sahip olan ehl-i te'vîl teriminin, tefsirini kaleme aldığı hicrî 270 yılından itibaren yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Terimin tefsir disiplini içerisinde yaygınlık kazanmasında önemli rol oynayan diğer bir âlim ise İmam Mâtürîdî olmuştur.

Biz bu makalede Taberî'nin ehl-i te'vîl ve müfessir terimleriyle ilgili kullarımlarını incelemiş bulunuyoruz. Özellikle ehl-i te'vîl teriminin tefsir tarihi içerisindeki anlam serüvenini inceleyen bir çalışmanın tefsir sahasına katkı sağlayacağını düşünüyor ve bu yönde bir çalışma yapılabileceği hususunu araştırmacıların ilgisine sunuyoruz.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mücâşif el-Belhî. *Me'âni'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebü'l-Hâncî, 1990.
- Aydın, Atik. *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumla Yöntemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Bayar, Fatih. *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. Basım, 1989.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'an Te'vili' Sorunsalı". çev. Ömer Özsoy. *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 24-44.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Abşî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh el-. *et-Te'vil ve't-tefsîr fi'l-Kur'ân*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1996.
- Kaya, Mesut. *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Koç, M. Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1987.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *İ'râbü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Suudi Arabistan: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988.
- Önen, Hacı. *Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsir-Te'vil Karşılığının Tarihsel ve Epistemolojik Kökeni". *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 77-89.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. Cîze: Dâru Hecer, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Sadettin Ünal. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân b. Nâsır. *Mefhûmü't-tefsîr ve't-te'vil ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir*. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 2001.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân b. Nâsır. *Şerhu mukaddimeti tefsiri't-Taberî*. Riyâd: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2. Basım, 2019.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abdûh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Zuhaylî, Muhammed. *el-İmâmü't-Taberî şeyhu'l-müfessirîn ve 'umdetü'l-müerrihîn ve mukaddemü'l-fukahâi'l-muhaddisîn*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1999.

